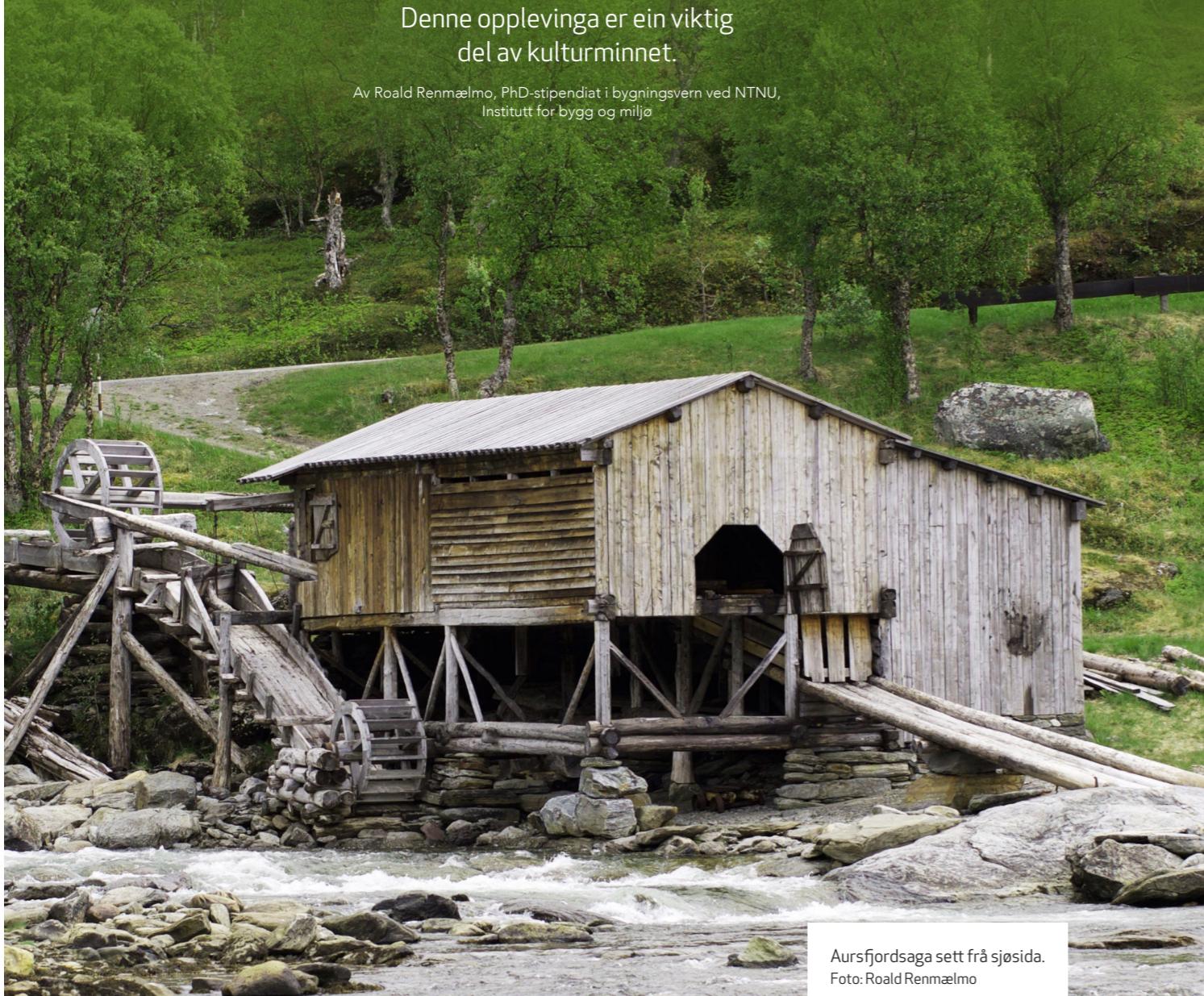

SAGDRIFT I SJU GENERASJONAR

Når Aursfjordsaga er i drift er det mange som stoppar for å la seg fascinere av vatnet som fossar ned vassrenna og vert kasta rundt av vasshjulet. Inne på saga vert alle sansane tekne i bruk. Ein får oppleve lukta av tran frå smøring av sleide og sagramme, lyden av vasshjul og mekanikk, ristinga i saghuset når det er mykje vatn og den litt rufse overflata på dei saga borda.

Denne opplevinga er ein viktig del av kulturminnet.

Av Roald Renmælmo, PhD-stipendiat i bygningsvern ved NTNU, Institutt for bygg og miljø

Aursfjordsaga sett frå sjøsida.
Foto: Roald Renmælmo

Vasshjulåsen etter at saghuset er demontert. Biletet er frå samlinga til Arne Pedersen og er truleg teke kring 1960.

Arne Pedersen følgjer med siste delen av sagskåret før saga stoppar og stokken skal kjørast tilbake for nytt sagskår. Arne er etterkomar av Ingebrigitt Eliassen som først gjekk i gang med å bygge Aursfjordsaga i 1796.
Foto: Roald Renmælmo

Lakselva renn ut i Aursfjord om lag 2 kilometer nord for Aursfjordbotn i Malangen i Troms. Elva er ei produktiv elv for smålaks som kan gå omlag 3,5 kilometer opp i elva. Lakselva vert nytta til å drive Aursfjordsaga, ei vassdrive oppgangssag som vart etablert i 1796 og var i drift fram til 1947.

I 1958 vart saga demontert og dei viktigaste delane teke vare på. Arbeidet med å gjenreise saga starta for fullt i 1978, og ho var klar til bruk att i 1982. Frå 1982 til 1997 var det Arne Pedersen som dreiv Aursfjordsaga. Desse 15 åra var ho mykje brukt til saging av material til ulike restaureringsprosjekt rundt om i landet. I dag vert saga disponert av Midt-Troms Museum som har ansvar for drift og vedlikehald. Grupper kan bestille omvisning og demonstrasjon og det vert arrangert foredrag, teaterframstyringar og konserter på området. Det er likevel ikkje mange dagane for året det er verksemeld på saga.

Trogongen (vassrenna) gror att med mose når ho ikkje er i bruk, noko som bidreg til auka forfall. For Midt-Troms museum er det ei stor utfordring å halde saga ved like og ta vare på kunnskapen som saga representerer. For Arne er historia til saga noko som han legg stor vekt på når han driv formidling til dei besøkande. For han vert dette ei historie om hans eiga slekt, samstundes som det er ei historie om å drive ei slik sag.

AURSFJORDSAGA BLIR TIL

Ingebrigitt Eliassen (1754-1846) vart festebonde i Aursfjord frå år 1786. Ved sida av gardsdrifta dreiv han og som båtbyggjar. Han må ha vore godt orientert om samfunnsforholda og fekk nok med seg at ei kongeleg forordning av 22. april 1795 gjorde sagbruksdrifta til ei viss grad fri. Han gjekk i gang med å bygge Aursfjordsaga alt våren 1796.

Dessverre var saga sett opp utan løyve på eigedommen til proprietær Moursund. Moursund hadde på si side ført opp ei anna sag med kongeleg

bevilling på Bentsjord i Malangen. Han var neppe særleg begeistra for å få konkurranse frå sin eige leiglending, som til overmål måtte hente tømmer i hans skog for å drive. Moursund sendte lensmannen for å setje saga i arrest, men Ingebrigitt fekk med seg bygdefolket og klaga. Det resulterte i at Moursund gjekk med på at saga likevel kunne drivast.

Ingebrigitt fekk bevilling av kong Christian VII til å drive bygdesag den 20. september 1799, men kunne ikkje drive fritt med skur og omsetning. Moursund fekk derimot bevilling på å drive saga på Bentsjord for sal i større stil. Til gjengjeld slapp Ingebrigitt å betale sagskatt som dei større sagene fekk.

Det er vanskeleg å seie sikkert kor viktig saga var for inntektene til Ingebrigitt, men han var i si tid truleg den rikaste mannen i Malangen. Det kan vi sjå av at når det vart utlikna ekstraskatt i 1816, betalte Ingebrigitt som einaste mannen i bygda 10 riksdaler. Etter han betalte den nest rikaste 8 riksdaler og det normale var 4-5 riksdaler.

KVA ER EIN OPPGANGSSAG?

Ei oppgangssag er ei sag med eitt eller fleire blad i ei sagramme som har ei loddrett rørsle. Sagramma er drive av ein veivaksel, ein såkalt krumtapp, som overfører krafta frå eit vasshjul eller ein motor. Frå gamalt av var slike sager drive med eit vasshjul og det var den rike tilgangen på slik vasskraft som gjorde at oppgangssagane fekk så stor utbreiing i Noreg frå 1500-talet og framover. Oppgangssagene la grunnlaget for norsk trelastindustri og var ein viktig faktor for utvikling av handverk og byggjeskikk.

Dragmerra er innretninga som ein brukar for å dra opp stokkar frå fjæra og inn på saga. Den blir også brukt til å trekke tilbake stokken mellom kvart sagskår.
Foto: Roald Renmælmo

SAGDRIFT I SJU GENERASJONAR

Heilt sidan saga var ferdig bygd har Ingebrigts etterkomarane drive ho. Sonen Peder (1795-1841) overtok garden og saga. Han fekk sonene Morten Ola Pedersen (1824-1901) og Peder Marcelius Pedersen (1830-1904). Brørne dreiv saga i fellesskap. Peder Ibert Mortensen (1860-1942), son til Morten, overtek garden og drev saga vidare.

Dottera, Hanna Pedersdatter, skreiv i eit notat om oppveksten sin i 1978: «På sommeren ble det saget både natt og dag». Det var fire mann som kunne byte på å halde saga i gang heile døgnet, fire mann med kompetanse til å drive saga, i det som var den siste tida med intensiv drift før dei vassdrive sagene vart avløyst av motordrivne. Det har nok vore eit solid fagmiljø.

Peder Ibert Mortensen fekk sonene Alfred Parelius Pedersen (1900-1978) og Emil Ingemann Pedersen (1902-1978) som dreiv saga den siste tida ho var i vanleg drift. Alfred fekk sonen Arne Pedersen, som altså tok fatt på oppgåva med å gjenreise saga 20 år etter at ho var rive. Saman med faren gjorde han grundige undersøkingar av tomta og bevarte delar før dei starta arbeidet med gjenoppbygginga. Morten Pedersen, sonen til Arne, har og fått opplæring på saga og er såleis 7. generasjon i direkte line etter Ingebrigts som har drive Aursfjordsaga. Kvar generasjon har fått ta del i kunnskapen og erfaringane til både fedregenerasjonen og gjerne også generasjonen før.

FUNKSJON OG TRADISJON

Aursfjordsaga er, som andre vassdrive sager, plassert ved ein foss i elva. Fossen gir kraft til saga og er såleis ein nødvendig føresetnad for produksjonen. Samstundes er det rennande vatnet ei stadig belastning på saga og materialane ho er bygd av. Treverket i mange av delane vert konstant utsett for skadeleg fukt, og utsangen om våren kan gjere stor skade. Etter gjenreisinga har det gått 35 år, og ein ser tydeleg korleis ein stadig må byte utsette delar.

Då Arne gjekk i gang med gjenreisinga av saga låg det meste av trogongen (borda i vassrenna) att, og damstokkane låg på plass i elva. Nedste damstokk har vorte teke vare på, sidan Arne såg for seg at han kunne vere original frå tipp-tipp-oldefaren Ingebrigts sine dagar. Dendrokronologisk datering av stokken viser derimot at siste årring er frå 1870, meir enn 70 år etter etableringa av saga. Den nedste damstokken vil ikkje vere naturleg å skifte utan at både trogongen og dei andre damstokkane vert skifta. Saga har då truleg hatt svært omfattande utskiftingar kring 1870.

Utskifting av material er ein naturleg del av å halde ved like ei sag som er i drift. Delane vart nok ikkje bytt før det var nødvendig. Saga har delar som er sterkt utsett for slitasje og som kan ha vore bytt ut 8-10 gongar frå 1796 og til i dag. Sagramma og sagbladet er truleg frå sist på 1800-talet. Den over 50 kg tunge krumtappen, som fører krafta frå vasshjulet over til sagramma, er kanskje den einaste delen av saga som har vore med kontinuerleg sidan starten. Alle andre delar har vore bytte i løpet av dei 220 åra som har gått sidan saga vart bygd.

Både Arne og forfedrane hans har vakse opp med at saga har vore i bruk, og det å halde saga ved like har vore naturleg. Funksjonen og nytteverdien har vore det sentrale. Dei delane som var gode nok fekk vere med vidare, og dei som var dårlige vart bytt ut.

KUNNSKAP OG DOKUMENTASJON

I dag er det ikkje sjølv sagt at folk veit kva ei oppgangssag er. Difor er drifta på saga, at ein sagar tømmerstokkar om til bord, viktig for at folk kan få oppleve eit kulturminne som Aursfjordsaga. I august 2013 og juni 2014 brukte vi saga i eit kurs for doktorgradsstipendiatar i handverk ved universitetet i Göteborg. Her ville vi prøve ut korleis vi kunne forstå og dokumentere Aursfjordsaga. Med på kurset hadde vi Arne Pedersen, etterkommaren til Ingebrigts som bygde saga i 1796.

Arne har gjennom å gjenreise og drive saga opparbeidd seg erfaring og kunnskap som er særslig innngående og omfattande. Noko av denne kunnskapen delar han når han demonstrerer saging og fortel om saga. Det er likevel berre ein svært liten del av kunnskapen hans vi får ta del i. Saga slik ho står i dag er eit monument over den kunnskapen.

Det er lett å fokusere på denne materialiseringa av kunnskapen når vi skal dokumentere saga. Saga og dei tekniske delane kan fotograferast, målast opp og teiknast i ulike snitt og plan. Vi kan også få namn på dei ulike delane av saga og funksjonane deira. For å freiste å fange opp noko av denne kunnskapen la vi opp ei rute der vi var innom alle delane av saga, frå dammen og vassrenna til slepet der ein dreg opp tømmeret frå sjøen. Heile runden vart dokumentert på film.

Bord som er saga på ei enkeltblaða oppgangssag av same type som Aursfjordsaga har som regel denne markerte utkløyvinga i toppen. I høgre kant ser vi og korleis det er høg ligg på stokken i samband med saginga. Eit anna tydeleg kjenneteikn er den litt grove overflata som sagbladet etterlet seg. Foto: Roald Renmælmo

Krumtappen er midt på biletet og fører over krafta frå vasshjul-låsen til høgre over til ei vertikal rørsle i sagramma. Dette er kanskje den einaste delen av saga som har vore der heilt sidan starten i 1796. Foto: Roald Renmælmo

I dag er det ikkje sjølv sagt at folk veit kva ei oppgangssag er. Difor er drifta på saga, at ein sagar tømmerstokkar om til bord, viktig for at folk kan få oppleve eit kulturminne som Aursfjordsaga.

Deltakarane på dokumentasjonskurs i 2013. Frå venstre: Kolbjørn Vegar Os, Helena Åberg, Anders Lundvang, Arne Pedersen, Roald Renmælmo, Terje Planke, Tomas Karlsson, Peter Sjömar og Patrik Jarefjäll. Vi står framom saghuset og bord som vi har saga under kurset. Foto: Roald Renmælmo

Når Arne Pedersen er på saga så kjem han stadig på nye historier og tradisjonar knytt til dei enkelte delane og drifta. Saga som objekt er viktig for at han kan kome på historiene. Her er det ein modell av Aursfjordsaga som tener som objekt for forteljingane som Arne formidlar til ungar. Foto frå Arne Pedersen si private samling.

Tomas Karlsson og Peter Sjömar måler opp og teikner detaljar i saga. Foto: Roald Renmælmo

Gjennom denne filmen fekk vi i tillegg dokumentert ein del små forteljingar knytt til saga. Berre denne runden med Arne tok ein heil dag. Vi kunne sikkert tatt same runden 5 gongar til og fått høre noko nytt kvar gong. Desse forteljingane treng ikkje alltid vere relevante for å kunne drive saga. Dei er likevel med på å knyte saman historia og gi ekstra mening til kulturminnet.

Vi har også gjort eit filmoptak av saging og fått Arne til å kommentere dette. Vi har gjort oppmåling av vassrenne og alle tekniske delar som gjer at saga verkar. Vi har fotografert og filmat saga frå alle tenkelege og utenkelege vinklar. Til saman vert det eit ganske omfattande dokumentasjonsmateriale om saga og tradisjonen.

Likevel kjenner eg at det er vanskeleg å fange mykje av den viktige kunnskapen. Den kunnskapen som kjem til uttrykk når Arne skal sage ein stokk og vel korleis stokken må ligge for at borda skal bli gode og saga skal gå lett og sikkert. Den erfaringa Arne har som gjer at han merkar om stokken har tennar som gjer at sagbladet knip. I slike situasjonar veit han med ein gong kva som er aktuelle tiltak for å løyse problemet. Denne typen av erfaring får ein berre gjennom å lære av Arne som står i ein solid tradisjon.

Aursfjordsaga er avhengig av denne erfaringa for å kunne drivast vidare og for at ein kan halde saga ved like i tråd med tradisjonen. Om vi sluttar å sage, vil vi ganske snart miste kunnskapen som er knytt til denne bruken. Vi risikerer då å berre ha ei bygning som ein gong har vore ei sag. For kvar runde med restaurering vil vi fjerne oss meir og meir frå funksjonen til saga. Det vert berre gjennom

LITTERATURLISTE:

- DIGITALARKIVET:** <http://www.arkivverket.no/arkivverket/>
- DIGITALARKIVET**
- GARDSARKIV AURSFJORDGÅRD.** Arne Pedersen har kongebreva frå 1799 og 1818 i både original og avskrift
- HAUGLID, ANDERS OLE:** Balsfjorden og Malangens Historie, Balsfjord, 1981
- KIRCHHEFER, ANDREAS:** Dendrokronologisk Datering av en furustokk fra Aursfjordsaga, Rapport 20/2013, 2013
- RISMO, ANNA:** Ursfjordgården, fortelling reinskrive etter Hanna Pedersdatter, 1978
- YTREBERG, NILS ANDREAS:** Malangen Bygdebok, 1943

Terje Planke intervjuar Arne Pedersen om dei ulike delane av saga. Her står Arne med ein fløtarhake nede ved enden av slepet og fortel om korleis ein dreg opp stokkane frå sjøen og sender dei saga borda ned same vegen. Frå venstre: Anders Lundvang, Patrik Jarefjäll, Terje Planke og Arne Pedersen. Foto: Roald Renmælmo

300 ÅRS JUBILEET FOR KARL XII PÅ ROMERIKE

Søndag 13. mars kl. 13.00

PROGRAM:
Kl. 13.00: Søndre Bjanes

Vi møtes kl. 13.00 på Søndre Bjanes. Følg Jarenveien forbi Fet kirke, etter et par kilometer ender den i ein stor parkeringsplass hvor det en gang lå et gårdsbruk. Nå står bare bua igjen og det er ved denne vi samles. Det blir orientering om svenskenes framferd gjennom Fet og Rælingen, og hva dette førte med seg av hendelser. Alt foregår utendørs, så kle deg etter været. Blir det veldig kaldt eller ufysislig vær avslutter vi tidligere enn planlagt.

- Ca. kl. 14.30:** Forsamlingslokalet Kringen
Rundt kl. 14.30 drar vi til forsamlingslokalet Kringen, i Kringsveien 1. Her blir det enkel servering med litt å bite i. Deretter er det følgende program:
 - Kjell Ahlsén fra Høland historielag forteller om svenskenes inntog i Høland.
 - Karl XII og folketradisjonen på Romerike. Her vil forskjellige bidra, og har du noen historier du vil fortelle så er du velkommen til det.
 - Hva skjer videre i jubileumsåret?
- Vi avslutter seinest kl. 17.00.

SPØRSMÅL KAN RETTES TIL LENE SKOVHOLT TLF. 907 56 695 ELLER BENTE ARNESEN TLF. 920 85 567.